

Sandra Radovanović

Odeljenje za filozofiju

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

KANT O PROBLEMU SAMOUBISTVA

Apstrakt: U ovom radu biće predstavljeno Kantovo gledište na samoubistvo koje on smatra pre svega kršenjem jedne dužnosti prema samome sebi i iz tog razloga nemoralnim. Kako je ta dužnost u njegovom etičkom sistemu savršena samoubistvo je čak i samoprotivrečno, što je mnogo jača teza jer time Kant odriče racionalnost ovom činu. Za Dejvida Hjuma, sa druge strane, u samoubistvu, kao jednoj racionalnoj i promišljenoj odluci individue nema ničeg inherentno pogrešnog, ni logički ni moralno. Moje gledište biće mnogo bliže Hjumovom i nastojaću da pokažem kako je, suprotno onome što tvrdi Kant, sasvim zamislivo samoubistvo kao racionalna odluka individue.

Ključne reči: Kant, Hjum, dužnosti, samoubistvo, moral, racionalnost.

Uvod

Na samom početku *Zasnivanja metafizike morala* Kant polazi od antičke podele svih nauka na logiku, etiku i fiziku. On smatra da je ta podela sasvim osnovana, dodaje joj neke sopstvene distinkcije i smešta filozofiju morala u okvire takvog jednog sistema. Taj sistem Kant predstavlja ovako:

Svako saznanje može da bude *formalno* odnosno takvo da se bavi opštim pojmovima i pravilima mišljenja (logika je takva jedna formalna nauka), ili *materijalno* koje se bavi objektima i zakonitostima. Zakoni mogu biti zakoni prirode što je u domenu fizike ili zakoni

slobode što je u domenu etike. Dalje, sve nauke mogu biti *empirijske*, koje polaze od iskustva ili *čiste* koje se zasnivaju na apriori principima. Etika i fizika imaju i empirijski i čisti deo, po ovaj podeli one su materijalne nauke koje mogu biti empirijske ili čiste. Metafizika se odnosi na taj čisti, apriorni deo svake od ovih nauka stoga imamo metafiziku prirode i *metafiziku morala*. (Kant 2008., 5-6)

Taj čisti, neempirijski deo etike jeste ono što prevashodno zanima Kanta i on će pokušati da zasnuje jednu takvu nauku. Kasnije u delima poput *Kritike praktičkog uma* ili u *Metafizici morala* on će ovaj sistem dalje razvijati ali sve njegove osnovne postavke date su u *Zasnivanju metafizike morala*.

Na samom početku predstaviću neke Kantove osnovne ideje i pretpostavke u filozofiji morala. Posebna pažnja biće posvećena pojmu dužnosti i njihovoj podeli, i u okviru te Kantove podele dužnosti biće reči o njegovom stanovištu o samoubistvu, kao kršenju svojevrstne dužnosti koju imamo prema sebi samima. Zatim ću Kantovom stanovištu da suprotstavim Hjumovo. Hjumova moralna filozofija nije sistematična poput Kantove i njegovo stanovište o samoubistvu moguće je prikazati samo uz nekoliko najosnovnijih pretpostavki njegove etike što ću učiniti na samom kraju ovog rada.

Moj osnovni argument biće da Kant greši u negiranju racionalnosti jednoj takvoj odluci kao što je oduzimanje života samom sebi a da je Hjum tu u pravu. Pojedinaac može, i to uopšte nije nezamislivo, da svesno i racionalno donese odluku o samoubistvu. U narednom odeljku upozaćemo se u najkraćim mogućim crtama sa Kantovim etičkim sistemom kako ga je prikazao u svom delu *Zasnivanje metafizike morala*. Taj odeljak će nam razjasniti zbog čega Kant ne može smatrati samoubistvo racionalnim ili moralno ispravnim postupkom.

Osnovne pretpostavke Kantovog etičkog sistema

Da bismo došli do definicije i podele dužnosti najpre se moramo upoznati sa ostalim osnovnim pojmovima u Kantovoj filozofiji morala onako kako ih je on prikazao u *Zasnivanju metafizike morala*. Kant polazi od pojma *dobre volje*. Dobra volja jeste ono jedino što je

bezuslovno dobro, ostala dobra, karakterne osobine i vrednosti za Kanta su moralno neutralni, oni svoju vrednost imaju isključivo u odnosu na dobru volju. (Kant 2008., 15-17)

Sledeći korak u Kantovoj argumentaciji treba da pokaže kako ljudski um nema instrumentalnu vrednost za postizanje sreće, zadovoljstva ili blagostanja. Ovaj argument je teleološki, Kant polazi od pretpostavke da je svako biće ustrojeno na svrhovit način i da za svaku od tih svrha postoji adekvatno sredstvo. Za postizanje sreće ili blagostanja um nije adekvatno sredstvo, za tako nešto bio bi dovoljan i instinkt. Um nam je ipak dodeljen kao praktična moć, kaže Kant, ali njegova prava funkcija je nešto drugo: da proizvodi volju, koja nije dobra kao sredstvo za postizanje neke svrhe već volju koja je *po sebi* dobra. To ne znači da postizanje sreće nije legitiman cilj ljudskog života (štaviše, to je jedna od naših dužnosti), dobra volja jeste vrhovno dobro ali ne i jedino dobro. (Kant 2008., 18-19)

Već ovde Kant uvodi pojam dužnosti, da bi dalje razvio pojam dobre volje. Dužnost se prvo prikazuje u kontrastu sa sklonostima. Imamo tri moguća slučaja:

- 1) radnja može da bude potpuno protivna dužnosti;
- 2) radnja može biti izvršena iz dužnosti ali bez ikakvih sklonosti;
- 3) radnja odgovara dužnosti ali subjekt ima sklonost prema njoj.

Treći slučaj je najveći izazov za Kanta, ponekad, zapravo gotovo uvek, jeste zaista teško povući granicu između slučajeva kada se radnja obavlja iz dužnosti i kada se obavlja samo *shodno dužnosti* bilo to iz sklonosti bilo iz nekog drugog razloga. To je poznata distinkcija koju uvodi Kant između legaliteta i moraliteta. Dovoljno je za ovaj rad samo da se kaže da jedino postupci učinjeni iz dužnosti imaju moralnu vrednost. Ipak, predmet moralne procene nisu ni postupci, ni svrhe ni posledice tih postupaka. Jedino što je relevantno za procenu radnje koja je obavljena iz dužnosti jeste *maksima* (princip htenja) pod koju taj postupak potpada (Babić 1991).

Konačno dolazimo do definicije dužnosti. Sada ću doslovno citirati Kanta: *Dužnost je nužnost jedne radnje iz poštovanja prema zakonu* (Kant 2008., 27). Volju, ako je to dobra volja, determiniše jedino,

sa objektivne strane *moralni zakon* i sa subjektivne strane *poštovanje* prema zakonu, nezavisno od svake sklonosti.

Potrebno je dalje razjasniti i pojmove zakona i poštovanja. Za poštovanje možemo da kažemo da je osećanje ali ga Kant izdvaja od drugih osećanja. Ono je za razliku od ostalih osećanja proizvedeno uz pomoć uma, i jedini predmet poštovanja može da bude zakon. Poštovanje je zapravo svest o tome da je naša volja potčinjena moralnim zakonom (Kant 2008., 27-29). Ali takva volja je u isto vreme i sama sebi zakonodavac, zakon poštujemo jer smo ga sami sebi i postavili. To je osnovna ideja *autonomije* kod Kanta. Za razliku od autonomne volje heteronomna je ona volja koja je pod uticajem neke sklonosti, interesa ili spoljašnjeg autoriteta.

Što se tiče moralnog zakona, dolazimo do prve i osnovne formulacije *kategoričkog imperativa: delaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vreme možeš hteti da ona postane jedan opšti zakon.* (Kant 2008., 29,60) Svi imperativi dužnosti izvode se iz ovog jednog, kategoričkog imperativa, kategoričkog zato što ne dopušta nikakve izuzetke, s druge strane hipotetički imperativi ih dopuštaju, oni imaju formu „ako želiš X učini Y“ i odnose se na vanmoralnu sferu, to su imperativi praktične racionalnosti (Kant 2008., 49-61). Kako primena kategoričkog imperativa zapravo izgleda Kant ilustruje primerom sa lažnim obećanjem. Jedno je pitati se da li je u datoj situaciji pametno da damo lažno obećanje a drugo da li je davanje lažnih obećanja u skladu s moralnim zakonom. Da bismo na ovo drugo pitanje dobili pravi odgovor jedan nephodan korak je univerzalizacija. Moramo se zapitati da li bismo bili zadovoljni time da se maksima prema kojoj se lažnim obećanjem možemo izvući iz nevolje pretvori u jedan univerzalni zakon. Očigledno je prema Kantu da ne bismo: postojanje takvog zakona oduzelo bi smisao instituciji obećanja, imali bismo situaciju u kojoj bi se uzajamno poverenje između ljudi izgubilo i obećanja ne bi niko više davao. Svaku maksimu koja ne može da postane princip opšteg zakonodavstva treba dakle odbaciti. (Kant 2008., 62-63)

Kant dužnosti deli na *savršene* i *nesavršene*, kao i na dužnosti *prema sebi* i *prema drugima*. On ove distinkcije smatra privremenim i koristi ih da bi lakše rasporedio primere koje će kasnije navesti. Savršene

dužnosti jesu one u kojima se ne dopušta nikakav izuzetak u korist sklonostima, savršene dužnosti tako možemo imati kako prema drugima tako i prema nama samima.

Ako prekršimo savršene dužnosti maksima takvog delanja jeste, ako postane opšti zakon, samoprotivrečna, takav je bio primer koji sam već navela, sa davanjem lažnog obećanja. S druge strane maksimu da ne treba pomagati drugima u nevolji ili po kojoj ne treba doprinositi sreći drugih ljudi možemo bez protivrečnosti zamisliti ali je ne možemo hteti. U svetu u kom bi ovo bio princip opšteg zakonodavstva, iako takav svet možemo da zamislimo, nikada ne možemo znati kada bi nama samima bila potrebna pomoć i to je razlog zbog kog ne možemo hteti da je takva maksima jedan opšti zakon. Te dužnosti jesu *nesavršene* (Kant 2008., 61-65).

Sada ću se ukratko osvrnuti na drugu formulaciju kategoričkog imperativa. Ona je takođe bitna za Kantovo izvođenje pojmova dužnosti prema samom sebi i prema drugima, ovu drugu formulaciju Kant stoga naziva praktički imperativ. Ona glasi: *postupaj tako da čoveštvo u svojoj ličnosti kao i u ličnosti svakog drugog čoveka uvek upotrebljavaš u isto vreme kao svrhu a nikada samo kao sredstvo* (Kant 2008.).

Nažalost, nemam dovoljno prostora da prikažem kako Kant izvodi ovu formulaciju kategoričkog imperativa. Važno je samo napomenuti da ona ne isključuje tretiranje drugih ljudi ili nas samih kao sredstava za naše ciljeve, ona samo govori da ne bi trebalo druge ljude (ili umna bića, Kantovim rečima) da tretiramo *isključivo* kao sredstvo. Vreme je da pređemo na naš osnovni problem.

Dužnosti prema sebi i problem samoubistva

Dužnosti i prema sebi i prema drugima mogu biti savršene i nesavršene kao što je već rečeno u prethodnom odeljku. Savršene dužnosti prema drugima bile bi na primer ne davati lažna obećanja, dok bi jedna nesavršena dužnost prema drugima bila maksima po kojoj treba doprinositi sreći drugog čoveka. Kada prekršimo ove dužnosti prema drugima mi smo prekršili i drugu formulaciju kategoričkog imperativa, naime poslužili smo se nekim racionalnim subjektom isključivo kao sredstvom za postizanje sopstvenih ciljeva. Tu nema ničeg problematičnog, u drugoj formuli kategoričkog imperativa založena je

jedna moralna ravnopravnost svakog racionalnog agensa i poštovanje svake ličnosti kao svrhe po sebi.

Ovaj argument bi trebalo da funkcioniše i u slučaju dužnosti čoveka prema samom sebi. Jedna savršena dužnost prema samom sebi jeste održati sebe u životu. Ako bi nam na pamet pala misao o samoubistvu trebalo bi da se zapitamo da li je maksima po kojoj ja mogu sebi oduzeti život onda kad mi on pruža više patnje nego zadovoljstva u skladu sa idejom čovečnosti u nama kao svrhe po sebi. Očigledno prema Kantu da ne, čovek koji izvršava samoubistvo tretira sopstvenu ličnost ne kao svrhu po sebi već kao *sredstvo* za održanje života u podnošljivom stanju (Kant 2008., 74-75). Kant nešto ranije, nakon što je izneo prvu formulaciju kategoričkog imperativa, dokazuje da maksima o samoubistvu ne prolazi test univerzalizacije. Maksima htenja čoveka koji bi usled nevolja koje su ga pritisle želeo da sebi oduzme život jeste sledeća: „ja iz samoljublja postavljam sebi princip, da mogu svoj život da prekratim, ako su zla, kojima me on pri svome dužem trajanju ugrožava, veća od ugodnosti koje mi obećava“ (Kant 2008., 61-62). Kantova poenta je sledeća, princip samoljublja koji nam u normalnim okolnostima služi održanju u životu ovde se pokušava upotrebiti u svrhu oduzimanja sopstvenog života, ovo je protivrečno i stoga se ova maksima ne može zamisliti kao jedan prirodni zakon. Nju nije moguće univerzalizovati, stoga samoubistvo nije moguće racionalno hteti. Ovo je mnogo jača teza nego u slučaju druge formulacije kategoričkog imperativa. Dok tretiranje sebe kao pukog sredstva možemo moralno osuditi, što Kant i čini, u slučaju prve formulacije on negira da možemo racionalno odlučiti da sebi oduzmeno život.

Zanimljivo je uporediti ovo sa Kantovim shvatanjem savršenih dužnosti prema samom sebi u Metafizici morala. Ovde se na primer zabrana samoubistva ne zasniva na nekom principu opšteg zakonodavstva već je Kant izvodi iz animalne prirode čoveka, samoodržanje je prva ali ne i prvenstvena dužnost čoveka. Mi imamo moralnu obavezu održanja u životu i prema sebi kao animalnom biću i kao moralnom biću. Dalje u Metafizici morala Kant ili ne kaže ništa novo ili navodi brojne primere savršenih dužnosti prema sebi koji zadiru

u privatnu sferu, rigidni su, puritanski i još su manje prihvatljivi samim tim (Kant 1993., 221-224).

Problem samoubistva: Hjumovo stanovište

Hjumova etika umnogome se razlikuje od Kantove, pre svega u samom pristupu koji je empirijski, moral je za Hjuma deo nauke o ljudskoj prirodi. Kant se u Zasnivanju metafizike morala ograđuje od ovog pristupa i nauku o moralu pokušava da izvede iz jednog apriori principa. Umesto da pokušava da nam, poput Kanta, pruži neku normativnu moralnu teoriju Hjum će više tretirati moral kao fenomen. Druga stvar, u Hjumovoj etici osećanja imaju ključnu ulogu, moralni sudovi samo su stvar naših osećanja odobravanja ili neodobravanja što pomalo podseća na savremene metaetičke teorije poput emotivizma. To je u suprotnosti sa Kantovom racionalističkom etikom u kojoj jedino osećanje za koje ima mesta jeste osećanje poštovanja prema moralnom zakonu. (Cohon 2010.)

Uloga razuma u Hjumovoj etici jeste ograničena, razum inače ima svoju ulogu u logičkom zaključivanju ili empirijskom istraživanju ali nam on sam ne može pružiti nikakvu motivaciju za delanje. U praktičnoj sferi uloga razuma jeste instrumentalna. Između činjeničkog i normativnog odnosno između „jeste“ i „treba“ stoji nepremostiv jaz i Hjum je ovo prvi primetio. Jedan „treba“ iskaz ne može se pravilno dedukovati iz skupa premisa koje ne sadrže barem još jedan „treba“ iskaz. Jednostavno, ne možemo u zaključku izvesti nešto čega nema u najmanje jednoj od premisa. (Hjum 1983., 400-401).

Još jedan važan aspekt Hjumove etike jeste odvajanje sfere morala od religije. Hjumov stav o samoubistvu upravo je suprotstavljen hrišćanskoj doktrini o svetosti života koju Hjum smatra najobičnijim sujeverjem.

Hjum u svom eseju *O samoubistvu* navodi tri osnovne teze o samoubistvu koje su duboko ukorenjene u hrišćansku misao. Nakon što ove teze izloži Hjum iznosi protiv njih svoje argumente. Prva je teza da je samoubistvo neopravdano mešanje u prirodni, kauzalni tok stvari, odnosno ljudska intervencija u božije providenje. Međutim, ako su

zakoni prirode kauzalni božji zakoni onda bi uvek bilo pogrešno prekršiti ih. No, bilo bi besmisleno ne odupreti se bolesti ili nekoj sličnoj nesreći te ako nam Bog dozvoljava mešanje u prirodni tok stvari u jednom slučaju zašto ne bi i u drugom. Drugo, ako su zakoni prirode takvi da su dostupni našem razumu i ako ih prihvatimo doprinose našoj sreći zašto onda, pita se Hjum, ne bi bilo u skladu sa tim prirodnim zakonom da sami sebi oduzmemo život ukoliko to doprinosi sreći (naravno, shvaćenoj u negativnom smislu, kao odsustvu patnje). Štaviše, ova teza je u neku ruku i samoprotivrečna jer je sa stanovišta hrišćanske vere bogohulno i pomisliti da jedno konačno biće poput čoveka može da poremeti prirodni tok događaja. (Hume 2008., Su5-Su21)

Druga teza kojoj se Hjum suprotstavlja jeste da je samoubistvo kršenje naše dužnosti prema društvu i prema našim bližnjima, njegov je odgovor da je istina da svojim održanjem u životu doprinosimo zajednici u kojoj živimo ali očekujemo uvek nešto, neko dobro za uzvrat. Naš, u suštini beznačajan, doprinos društvu nije vredan patnje koju bismo morali trpeti ako ostanemo u životu. (Hume 2008., Su22-Su27)

I ono što je ključno za ovaj rad i što je treća teza kojoj se Hjum suprotstavlja, samoubistvo nije nikakav prekršaj naše dužnosti prema nama samima. Različite životne okolnosti kao što su bolest, starost ili neka druga nesreća mogu nam život učiniti toliko nepodnošljivim da je ostanak u životu za nas same gori od smrti. Hjum veruje da nijedan čovek ne bi, ukoliko je drugačije moguće, odabrao da sebi oduzme život. (Hume 2008., Su28). Ovim on otklanja moguć prigovor da bi ljudi oduzimali sebi život iz čistog hira ukoliko samoubistvo ne bi bilo predmet moralne osude. Hjum ne negira prirodnu potrebu za samoodržanjem kod ljudi, u normalnim okolnostima u kojima nismo izloženi nekoj patnji koja bi nam činila egzistenciju nepodnošljivom.

Osnovna greška koju Kant pravi a koju Hjum izbegava jeste ta da se jednoj dobrovoljnoj i promišljenoj odluci o oduzimanju sopstvenog života u Kantovom etičkom sistemu oduzima racionalnost. Maksimalno po kojoj sebi mogu oduzeti život ako nalazim da mi donosi patnju za Kanta je protivrečna, ne može se univerzalizovati iz razloga koje sam već navela. U okviru Kantovog etičkog sistema nemoguće je zamisliti da jedna racionalna, autonomna volja može hteti da uništi samu sebe.

Smatram da to gledište nije prihvatljivo ako ga posmatramo van okvira Kantove etike, ono ima smisla samo u Kantovom sistemu. Zašto inače ne bi bilo zamislivo da jedan, samim tim i svaki racionalni agens može hteti da oduzme sebi život pod određenim okolnostima i ako za to ima dobre razloge? Ne samo da su takvi slučajevi zamislivi, oni se *de facto* i dešavaju. Moguć je, naravno, ovde prigovor kako je oduzimanje sopstvenog života posledica različitih mentalnih oboljenja poput depresije gde zaista samoubistvo nije izabrano racionalno već kao posledica fizioloških poremećaja u mozgu. Moguće je da je uglavnom to i slučaj. No, za ovaj argument dovoljno je da se makar jednom desilo samoubistvo koje je posledica racionalnog izbora. Slučajevi samoubistva kao posledice mentalnih poremećaja ne spasavaju Kantov argument. Kako predmet moralne osude može biti samo ono što smo svesno i namerno odabrali da učinimo, dobar deo slučajeva samoubistva koji imaju takav uzrok tu neće ni potpadati.

Zaključak

Hjum bi, ako je moja interpretacija ispravna, dopustio samoubistvo jedino u takvim slučajevima, kada racionalni subjekt na osnovu određenih razloga zaključuje kako je za njega ostanak u životu neprihvatljiv. To ne samo da ne narušava naše dužnosti prema samima sebi već bi to, prema Hjumovom stanovištu i bila dužnost prema nama samima. A jedna takva koncepcija dužnosti ne bi bila tako rigidna kao Kantova i zahtevala od nas ostanak u životu čak i po cenu velike patnje. Hjum se u svom nevelikom eseju o samoubistvu suprotstavlja čitavoj hrišćanskoj tradiciji koja samoubistvo smatra zločinom. Sa druge strane Kant pokušava da da racionalno, filozofsko uporište ovoj ideji. Pitanje je koliko je uopšte neophodna podela na dužnosti prema sebi i prema nama samima. S jedne strane je Kantov etički sistem briljantno uverljiv i jednostavan u slučaju dužnosti prema drugima poput kršenja obećanja dok sa druge strane ideja da smo moralno obavezni da sebe održavamo u životu ili razvijamo sopstvene talente izgleda isuviše rigidno. Ideja autonomije ličnosti na kojoj Kant toliko insistira morala bi, po mom mišljenju, da se odnosi i na slobodno raspolaganje svojim telom i životom i da uključuje mogućnost da svoj život prekinemo onda kada za to nalazimo dovoljno dobre razloge.

Literatura:

1. Babić, Jovan. (1991) „Kantova koncepcija dužnosti.“ *Theoria* 2 (1991): 51-54.
2. Cohon, Rachel (2010) "*Hume's Moral Philosophy*".
<http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/hume-moral/>
(accessed 1. 23., 2016.).
3. Hjum, Dejvid (1983) *Rasprava o ljudskoj prirodi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
4. Hume, David (2008) "Of Suicide & Of the Immortality of the Soul (1777, 1755)." *davidhume.org*.
<http://www.davidhume.org/texts/suis.html> (accessed 1. 22., 2016.).
5. Kant, Imanuel (1993) *Metafizika morala*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
6. — (2008) *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: Dereta

Sandra Radovanović

Kant on Suicide

Abstract: This paper presents Kant's view on suicide which he considers, above all, a violation of a duty toward ourselves and, therefore, immoral. Since in Kant's ethical system this duty is perfect, suicide is even self-contradictory, which is a much stronger thesis because Kant thereby denies this act rationality. For David Hume, on the other hand, suicide as a rational and deliberate decision of an individual, has nothing inherently wrong, neither logically nor morally. My point of view is much closer to Hume's and I will try to argue that, contrary to Kant, suicide can be perceived as a rational decision of an individual.

Keywords: Kant, Hume, duties, suicide, morals, rationality.